T. Szabó Levente

Debreczeni Márton, a literátor*

I. A kióvi csata

Debreczeni Márton *A kióvi csatája* látszólag egy komplex képet nyújt a világról, amelyben a szembenálló feleknek egyaránt artikulált, distinkt részvilága van, és amelyben ezek nemcsak elhatárolódnak egymástól, hanem komplex módon át is járhatóak.

A múltban megélt emberi életek sora elválaszthatatlan egymástól, a genealógia alapvetően befolyásolja a mindenkori szinkron élet módját és irányát. Például az ősi tündér fiának győzelme elválaszthatatlan attól, hogy anyja ugyanúgy segíti földi fiát, mint ahogyan természetes, hogy a földi harcosok is ezt teszik szorult helyzetben. (Mindez nem egyirányú: Olizár hivatásának érzi, hogy megszabadítsa apját ellenfeleinek bilincseiből.¹) Ugyanakkor épp Olizár az, aki nem önnön vétkéiért, se nem véletlenszerűen, hanem apja tetteiért bűnhődik: az apa legnagyobb büntetése épp a fiában való bűnhődés, a tehetetlenség, hogy önmaga nemcsak hogy nem segíthet a dolgok állásán / jóvátételében, hanem hogy számára roppant kedves és értékes hozzátartozót kényszerül elveszíteni. A genealógiára való ráutaltság, az emberi életeknek összefüggő sorként való felmutatása ezt is magával hozza ugyanis: az utódokért vagy az elődökért való tevés (mintegy egymás életének kiegészítéseként) mellett a szükségszerű tehetetlenség mozzanatát az eleve elrendeltség képzete mentén.

A genealógiától függő élet képzete keretet és határt teremt az egyéni élet kudarcainak és sikereinek egyaránt. Az eposzban ezek egy olyan makrotelikus folyamatba illeszkednek, amelynek első célulva a vágyott és megígért hon elfoglalása, második (az előbbi is inkorporeáló) célulva pedig maga – a jelen: mindennek a legexplicitebb, legrészletezőbb kibontása a tizenharmadik ének azon része, amikor Ormuzd a múltba, a földrajzilag távoli vagy egyetlen perspektíva által beláthatatlan jelenbe és a jövőbe egyaránt betekintést ad Árpádnak. Az ének befejezése alapvetően pozitív módon beteljesedőként, közbeni kudarcai ellenére, és épp végkifejlete folytán is sikertörténetként mutatja fel azt a narratívát, amelynek megmutatottá tevésében kimondottan a szemlélő Árpádnak van kulcsszerepe:

* A tanulmány megírását a Magyar Oktatási Minisztérium kutatói ösztöndíja tette lehetővé.

¹ „És öröm, édes öröm, melly menyeyi, melly csak a hősi

Tett nagyságából származhat, kél kebelébe.

És örül, és a megszabadult atya véle örülvén

Rája merőn függeszti figyelmét [...]

[...] nem gyanította

Hogy merész szabadítottjába – kit égi hatalmak

Társának gondolt – az atyát szerető fiúnak hív

És nemes érzete lángola [...]” Debreczeni 1903. II. 149–150.

„Haj! de ne rettenj meg! – Magyaridnak népe dicsőn fog
 Állani mégis az ősz Duna termő partjai mellett.
 Sokszor fogja utolsó vészekkel fenyegetni
 A harc sorsa; de nézd ott *Jánost*, nézd fia, *Mátyás*
 Tündöklő lelkét. – Ezek új fénnel borítandják
 székedet, és ámbár gyászos temetője Mohácsnak
 Hajdoni pompájára setét árnyékkal ülend is,
 S bár a két testvér haza, egymást rontva sokáig
 Fog küszködni a harcok fergetegébe; de végre
 A sas szárnya alatt megnyugodván mosolyogva
 Nyújtanak egymásnak békés kezét a maradékok.”²

Az eposz alapvetően a tér egy mozzanatához való viszonyulás tágan vett két lehetőségét körvonalazza: a várban teljességgel más harcosnak lenni, mint a váron kívül. Például Bongért a szöveg értelmében büszkesége akadályozza meg, hogy a várban lakjék.³ Ezt a típusú horizontális tagoltságot az is felerősíti, hogy a történetnek a honnok felől szemlélt tétjét a kióvi vár elfoglalása adja, és a kióviak nemcsak Árpádnak és seregének a megállítására törekcsenek, hanem egyben (ezáltal) várvédők is.

A *kióvi csata* világa vertikálisan is tagolt⁴: az eltérő terek minőségileg különböznek, zártságuk vagy átjárhatóságuk az eposz figurái közti viszonyok tekintetében modelláló értékű.

Az ég és a föld közötti közeget kissé talányosan minősíti az elbeszélő „híg”-nak⁵, mikor Álmos fiához tett segítő útjáról beszél, ám a szóban forgó passzusból egy dolog bizonyosan kitűnik: az égiek és a földiek közötti határ nem közvetlen, hanem stabil kontúrokkal nem rendelkező szféra („birodalom”) húzódik. A dolgoknak illetén állása viszont értelmezésében nemcsak az égi és földi lét elhatároltságára, a világ vertikális tagoltságának egy aspektusára mutat rá, hanem arra, hogy a világ tagoltsága mint rend nem jelenti a szférák hermetikus elzártságát egymástól. Ezek átjárhatók, még akkor is, ha nem is mindenki számára egyformán. Például az ég és föld tekintetében roppant releváns, mintegy státuszjelző értéke van annak, hogy az egyetlen földi, aki élete folyamán lépi át a jelzett határt, az a kiválasztott Árpád. A közegek minőségi másságát jelzi viszont, hogy csupán „portól könnyűlt lélekkel”⁶ teheti ő is ezt.⁷ Ám hogy egyáltalán megteheti, és hogy ő bizonyul az

² Debreczeni 1903. II. 313–314.

³ Debreczeni 1903. II. 224.: „[...] de ő [ti. Szabolcs] már nem volt messze *Kiővtől*, / Mellynek sík mezején *Bongér* szabad égne alatta / Vont sátozt seregével; mert büszkébb vala szíve / Hogy sem [!] várba szorítsa magát.”

⁴ Kristóf György különös hangsúllyal emeli ki, hogy a korabeli eposzok, főként a szakirodalomban gyakori párhuzamként visszatérő *Zalán futása* csaknem teljességgel híjával van a síron túli világnak. L. Kristóf György: *A magyar mythologia classicus eposainkban*. Erdélyi Múzeum 1904. 267.

⁵ „[...] s emez valamint egy / Villám, melly az egeknek legfelső tetejéről / Nyúgotig egy pillantat alatt csap, hirtelen által / Futja az ég és föld közt álló híg birodalmat” Debreczeni 1903. II. 238.

⁷ Debreczeni 1903. II. 284. Egyébként, Árpád határátlépése is előkészített, és ezt a gradualitást jelezheti, hogy a negyedik énekben Ormuzd révén, aki Mitrász parancsát teljesíti, ugyancsak ő az, aki némely dolgot megtud önnön jövőjéről, annak hangsúlyozásával, hogy: „[...] halandó észnek nem

egyetlennek az eposz csatázói közül, aki radikálisan másként is megtapasztalhatja az égi közeg jelenlétét a világban, mint társai vagy ellenfelei, épp különleges, a műben egyedi módon megjelenő, egyedi funkciókat betöltő, kiválasztottságában való *másságát* mutatja meg, és számomra cáfolja azt, *A kióvi csata* befogadás-történetében topikus kijelentést, miszerint Árpád zavaró módon, túlon túl is háttérbe szorult figurája lenne az eposznak.⁸

A földiektől eltérő, valamilyen módon a transzcendenshez kapcsolódó alakok az eposz horizontális terében is megjelenhetnek. Ha az eposz hangsúlyosan Keleten játszódik, hangsúlyosan Nyugat a közege annak a figurának, aki az előbbieken említett teret teszi a magáévá, s aki nem más, mint a Halál:

„Túl a nyúgoti halmok fenyveslepte tetőin, –
Hól az eget boltjáról fénnel nézve le, sok jót
És sok rosszat látó nap sugára, ha fárad,
Nyugodalomra hajol, – van az élettenger özönjén
Egy sziget [...]”⁹

Amint viszont a későbbiekben a szövegből kiderül, a Halál lakhelyét adó sziget terének behatárolásában a lenyugvó nap felidézése, akárcsak a földi pontoké, igazából a tőlük való távolságot mutatja, differenciájukat artikulálja, elhatárolódásukat mozditja elő. Ez a tér radikálisan más, mint a földieké; azokkal egyszintű ugyan, ám nem hozzáférhető¹⁰, az emberi élet értékeivel nem domesztikálható, a bármilyen – netán a valamiféle társadalmi berendezkedést idéző – rend nem sajátja. Nem véletlen, hogy leírásában épp a földi élet számtalan jellemzőjének a hiányára esik a hangsúly, mintegy az elhatárolódást erősítendő. Relevánsnak mutatkozik ugyanakkor, hogy akárcsak az ég esetében, atemporális közzel van dolgunk; ám ez a hely nem az a hely: horizontálitása mintegy hangsúlyozza elkülönböződését, amit Pérun, az oroszok istene ittlétekor az élet és a halál differenciájaként érez:

szabad kitanúlni / A fátyol rejtette jövődök titkait.” (i. m. 91.) – tehát ő mintegy kivételként jelenhet meg már ekkor.

⁷ Másrészt viszont érdemes felfigyelni arra, hogy a test–lélek viszony e tekintetben nem szerveződik hierarchiába. Kitűnően példázza ezt az az epizód, amikor Álmos Ormuzd küldötteként a földre jön, hogy a fia szemére csöppentendő olajjal megelőzze az ellene készített orvmerényletet; fia fegyvereinek láttán visszatér harci vágya, ám lélek, s így képtelen fölemelni a fegyvereket („[...] kebelébe / Egykori harczehe új lángot vét, és diadalmas / Tettei emléken testébe kívánkoza lelke, / S majd kíváncsi karokkal nyúlt a kopja, aczél-kard, / Pajzs, pánczél, s buzogány rézgombja után, de midőn nem / Bírta nehéz terhek, még hős arczára fiának / Egy csókot teve, és megtért a lelki világba. – “ Debreczeni 1903. II. 239.) Eszerint a testi létnek is vannak előnyei és erőnyei; Álmos esetében ilyenek minősül a fegyverforgatás, hangsúlyozva az eposzi harc fogalmának egy olyan koncepcióját, amelyben az attól válik értékessé, hogy a személyiség olyan kvalitásait helyezi előtérbe, mint a becsület és a hősiesség. Mindez csupán alátámasztja korábbi kijelentésemet, hogy a Debreczeni eposzában ábrázolt emberi életnek nemcsak félelmetes törekenysége, sorsnak-kitettsége mutatkozik meg, hanem ilyenként is hordoz pozitív értékvonatkozásokat.

⁸ Fülöp 1887. 58.; Sebestyén Gyula: *Vörösmarty kora*. ItK XI. (1901) 2. sz. 158.

⁹ Debreczeni 1903. II. 151.

¹⁰ „[...] innen még soha senki / Sem tért meg bizonyos hírt mondani” Uo. 152.

„És hidegült borzongás érzete járja keresztül
Isteni keblét, *azt* látván szent színe előtt, ki
A mibe éltet adának az égiek, *azt* mosolyogva
Téríti semmisedésre [...]”¹¹

Az eposz világa tehát nem homogén módon domesztikált, s tereinek inhomogeneitásától is lügg belakottsága és belakhatósága; az eposzbéli világ térbeli tagoltsága, a különböző közegek átjárhatósága, vagy épp határainak zártsága jelentésszerű: nemegyszer jól kitapinthatóan mutat rá a figurák közti viszonyra, státusukra és mindennek a rendszereszerűségére, megtervezettségére. E tekintetben is elmondható az, ami kifejtetlenül ugyan, de látens eleme a recepciónak, ti. hogy Debreczeni munkája tervszerű és rendszerjellegű konstrukció nyomait mutatja.¹²

Elidézünk néhány értelmező megállapítás erejéig annál, hogy hogyan szemléltető Debreczeni *A kiövi csatájában* az az érték, amely az égből eredeztetődik, de amelyet alapvetően az embereknek tulajdonítanak: az élet. Hogyan viszonyulnak megélői hozzá, milyen kvalitásokat tulajdonít neki az elbeszélő?

A pacinák vezér és Leventa összecsapása jó alkalomként kínálkozik az elbeszélő számára, hogy egy olyan elképzelést körvonalazzon az emberi életpályáról, amelyben a fiatalság és öregség egynemű, amelyben az élet minden egyes pillanata életkortól függetlenül homológ, hisz mindahány a halál jegyében áll. Az elmúlás valószínűségének azonos arányúsága nem egy olyan életet eredményez, amely telikusan, ívszerűen tart a halál fele, hanem olyat, amelyben az értékek realizálásának valószínűsége a kora ifjúkortól a késő öregkorig ugyanakkora:

„Oh! te, ki büszke azért, hogy tellyes erőbe virágzol,
Mért építsz fellengő gondolatiddal aranyvárt
Tündöklő sorsodnak? az életpálya sikámló,
S mint a testet az árnyék, melly napnyugta felé nő,
Szüntelen úgy kísér téged nyomodon az enyészet.
Hasztalan a te reményed: hogy még messze az estve,
Sokszor kelt zivatar, mikor a nap fénye az égnek
Legfelsőbb pontján egyenest ontotta alá hév
Lángjait, és bár legkisebb a délkori árnyék,
Sokszor szökte ez át képének lassu növését,
S gyakran ölelkeze egy szempillantatnak alatta,
Végtelen árnyékkal, miután eltűnt az arany nap.”¹³

De az életpályának e szemlélete értelmében mindenkor valószínű és elgondolható a hősi tett, potenciálisan fiatalon és öregén egyaránt tehet jelentékenyét valaki:

„[...] az ősz *Tuhutum*nak
Karja se vólt gyengébb, még ifjui tűz hevítette
Hős kebelét”¹⁴

¹¹ Debreczeni 1903. II. 156.

¹² Például: „Az a szövöszék, melyen a cselekvény látványos tömkelegét elkészítette, versenyezhet gépkonstrukcióival.” Sebastyén: *i. m.* 159.

¹³ Debreczeni 1903. II. 40–41.

¹⁴ Uo. 35.

– állítja az elbeszélő már az első összecsapás alkalmával a honn vezérről. Kolmár, az „öszfejú gílnak fiatal fia”¹⁵, akit ráadásul még Tuhutum is túlságosan fiatalnak tart az Oseddel való harcra, olyannyira megcáfolja e vélekedéseket, hogy kis híján Oleget magát is legyőzi.

Az életnek ilyesfajta szemlélete csupán első látásra teszi statikussá és homogénné azt, hisz a tudatos cselekvéseknek és a nem kontrollálható történéseknek egészen széles spektrumát nyitja meg. Míg az előbbinek, mint rámutattam, elsődlegesen pozitív konnotációi vannak az eposzban, hisz uralhatónak, irányíthatónak, birtokba vehetőnek mutatja az emberi életet, az utóbbi ennek az instabil, változó, képlekeny, kontrollálhatatlan, az emberi számításokon, tetteken kívül és felül álló jellegét helyezi előtérbe.

„Egy pillantás is sokszor nagy változatot tesz
Eltünk bús szövedékibe, hát egy éji időszak
Hosszas percei? [...]”¹⁶

– jegyzi meg a mindentudó elbeszélő a negyedik énekben, miközben Terzán élőnek hitt felesége után való vágyakozását kommentálja. A beláthatatlan esemény megdöbbentő hirtelenségének képzetét itt az is hangsúlyosan artikulálja, hogy az elbeszélő huzamosan fenntartja a történeteknek és Terzán korábbi tapasztalatokra alapozó tudásának a különállóságát.

Az eposzban alapvető hadviselésnek is megmutatkozik ilyen jellege, amikor Oleg, Pérún által halálra ítélt fiát próbálva mindenáron kimenteni a veszélyből többek közt békekötéshez folyamodik és úgy minősíti a békét, mint ami megszünteti az életnek a bármiféle hadakozáskor elkerülhetetlen fokozott bizonytalanságát, szemben fiával, aki az élet szükségszerű képlekenységről, az elkerülhetetlen halálba való belenyugvásról beszél:¹⁷

„[...] «Áldott a béke hatalma,
Megtompúlnak alatta az öldöklő vasu kardok
Élei és a hegyes dárdák; ez nem teszi kétes
Éltünk még kétségesebbé”¹⁸

Miközben a felvázolt világ rendjének alapvető bizonytalansági tényezőjeként a sors mutatkozik meg, ugyanennek a rendnek a legstabilabb pontja az isteni döntés. Pérún döntése, mely szerint Oleg bűnéért fiának kell bűnhődnie, megmásíthatatlan elhatározás. Nyilván, az isteni döntések érvényességének is van néhol határa, mely jól kirajzolja egymáshoz való viszonyukat, a hosszas vagy ideiglenes alá- és fölérendeltségnek a néhol roppant bonyolult struktúráját. Ám a világ rendjének ez a szférája egy, az emberiből hiányzó kvalitása folytán stabilabb közegként tud működni, mint az utóbbi: s ez a tulajdonság nem más, mint az időn kívül való léte. Ormuz ezt hangsúlyozza Álmosnak, amikor az a tizennegyedik énekben az Árpádra leselkedő orv veszélyt, az Uldár által felbérelt Cser gyilkos szándékát panaszolja fel Álmosnak:

¹⁵ Debreczeni 1903. II. 202.

¹⁶ Uo. 78.

¹⁷ „Vígasztald magadat, hiszen úgy is nem tevé engem / Sorsom örökké tartóvá – a harczon az élet / Kétséges, s szomszéd a halállal [...]” Uo. 44–45.

¹⁸ Uo. 45.

„Hős fiadért ne remegj. Az időnek gyors folyamatja
 Bár a földnek férgeivel szüntelenül üzve
 Harczait: itt roppant palotákat emel, tova dönt; bár
 Itt a tengereket száraz földekre borítja,
 S túl fenekét lezárva azoknak, hosszú barázdát
 Vés a tulkok után forgó eke görbe vasával;
 Bár mindent változtat kénye, s örökre cseréli
 A formát s a halandó gondolatit; de nem érhet
 Földi hatalma az égre, s emennek végzete álló.”¹⁹

Eszerint viszont az emberi lét alapvető törekénysége, sorsnak kitettsége időben-való-létéből fakad. Az eposzban megmutatott emberi életek ilyen értelemben dinamikusak: állandó változásnak kitétek, nem tervezhetőek meg végleges érvénnyel (nem uralhatóak). A szabadságnak ez a mozgástere egyben fenyegetettséget is jelent; *A kióvi csatában* mindennek a megjelenítődése azért is roppant plasztikus, mert a harc mint a teljes eposzra kiterjesztett létállapot a sikernek és a kudarcnak olyan váltakozását adja, amely egyszerre a lehetőségek bonyolult terepe, és ugyanakkor fragilis, veszélyeztetett létet eredményez.

A perzsa, északi és orosz mitológia szimultán jelenléte és eloszlása, illetőleg az epifánia természete (példának okáért az a specifikus kérdés, hogy az egyes közösségek istenei hogyan jelenhetnek meg egy másik közösség életében, hogyan viszonyulhatnak ahhoz, mikor avatkozhatnak be abba, egyáltalán elgondolható-e olyan koncepció, amelynek keretei között mindez megtehető stb.) *A kióvi csata* recepciójának visszaköszönő kérdése.²⁰ Szász Károly a mű mitológiáinak elhatárolódó, sőt versengő jellegét hangsúlyozza,²¹ Bakács István is erre figyel, de ő már helyteleníti Debreczeni eljárását, amikor Zrínyi eljárását hozza fel ellenpéldának, aki egyetlen istent, a keresztényekét helyezte egyértelműen minden más fölé és a teljes eposzi világ világképének a középpontjába.²² Sebestyén Gyula kifogása arra összpontosít, hogy a közösségenként elkülönülő istenségek igazából túlfülfü is érvényesek a másik közösség számára: „a nemzeti isten nála idegen fajú néppel küzd, ami csak addig helyes, amíg közvetített az érintkezés. Ezt azonban nem tudta keresztül vinni [ti. Debreczeni]. Az utolsó előtti énekben Szabolcs már az orosz istennő kebelén pihen, az utolsóban pedig Odin Árpáddal folytat tárgyalást.”²³

¹⁹ Debreczeni 1903. II. 237–238.

²⁰ Fülöp 1887. 90.: „Meghagyja *Hadurt* is, és valamennyi isten felé helyezi a *Mindentehetőt*, a kereszténynek istenét, kit a magyarok is nemsokára meg fognak ismerni, azonban mindez nem elégti ki, hanem az oroszoknak is isteneket ad s így a skandináv mitológia isteneinek egész hosszú sorozatát szerepelteti (Perun, Oleg, Ládó, Vokhor stb.)”

²¹ Szász Károly: *A világirodalom nagy eposzai*. Bp 1882. II. 695.

²² Bakács István: *Debreczeni Márton Kióvi csatája [!]: Irodalomtörténeti tanulmány*. Bp 1898. 52.: „mennyivel tapintatosabban járt el Zrínyi, ki keresztény eposzában a keresztények Istenét mindennek fölé állíthatta”.

²³ Sebestyén: *i. m.* 158. Mindez azért is rendkívül éles, mert az összehasonlításként adódó korabeli művek közül az, amely e tekintetben szóba jöhet, Aranyosrákosi Székely Sándortól a *Székelyek bejövetele* egyértelműen elhatárolja a nemzeti isteneket: „csupán saját népükre viselnek gondot. Más népeknek inkább ostorai, ellenségei.” Kristóf: *i. m.* 195.

Mindegyik hivatkozott vélekedés – helyeslő vagy rosszalló gesztussal – az eposzban megjelenített közösségspecifikus hitet és annak megjelenítési formáit firtatja. Tudniillik, hogy milyen értelmezés rendelhető ahhoz a gesztushoz, amely nem egyedülállóan ugyan, de nem is túlságosan sűrű horizontba illeszkedve az eltérő közösségekhez eltérő hitet és eltérő isteneket, illetőleg a hozzájuk való viszonyulásformák eltérő jellegét rendeli, ám szűk értelemben ugyan, de át is járhatónak mutatja őket. Hisz például már az első énekben Szabolcsnak a kióviak körében végbevitt pusztítását nem önnön istenei, hanem a kióviak megsértett istensége, Ódin pártfogolja (a későbbiekben meg újílag ő védi ki Pérún Szabolcsra irányzott bosszús mennyköveit²⁴):

„E bálványoknál keresett menedéket *Elő*chnek
Hős fia fegyvere ellen rémült népe *Kió*vnak,
Oh! de hiába! könnyörgésekre siket vala minden,
És a nagy buzogányu *Szabolcs* a szent kerületbe
Bérohan, és diadal kísérté nyomát, mivel *Odin*,
Kit megsérte *Oleg*, védként lebegett körülötte.”²⁵

A szembennálló felek hite többszörösen artikulált, hisz nem csupán a kióviaknak és a honnoknak vannak kidolgozott, elkülönülő istenségeik, specifikus belső viszonyrendszerrel és hierarchiával, hanem az eposzban megjelenő, szövetségként harcoló csoportoknak, sőt: mindezek néhol átfedik egymást. Például a kabar Uldar Ármányra esküszik bosszút, a kún Fáhrzó pedig Ormuzdra hivatkozik.²⁶ Az átfedések, illetve az, hogy a honnok rendszerében, fel- és elismeretlenül ugyan még a projektált kereszténység idejéig, de Ormuzdtól jelzetten a Mindentehető a legfontosabb, mint minden dolgok eredője.

Úgy gondolom, hogy a recepcióban jelzett módon többek által kifogásolt elkülönült, közösségfüggő hitrendszer, illetőleg az elkülönülő hitrendszerek közti átjárhatóság olyan kérdésre adott válaszokként tételezhető, amely az 1820-as években a herderiánus eszmékkel szembesülő magyar kultúrában például Kölcseynél különleges módon tevődik fel. Ti. hogy milyen viszony van az elkülönülő kultúrák és az egyetemes között. Mennyire járható át és milyen értelemben eleve adott a saját kultúra, és mennyire határozza meg egy másik megértését vagy netán elsajátíthatóságát. A *Mohács* például, akárcsak Herder *Humanitás-levelei* két nézőpontot, két antropológiai logikát ütköztet: „Egész világért, egész emberiségért halni: azt isten teheté; ember meghal háznépeért, ember meghal hazájaért: halandó szív többet meg nem bír.”²⁷, majd olyan kijelentéssort indít, amely visszatér a *Történetnyomozás*ban is: „Az emberek egy közönséges nagy hazában élnek; [...] s el lehet-e képzelni, hogy a parányi pontot, mit máskor hazának neveztek, szüntelen szemeikben tartásák.”²⁸ Mindez Debreczeni eposza felől olvasva különlegesen érdekes a *Történetnyomozás*ban, ahol a saját szociokulturális szféra és annak a minden más hason-

²⁴ Debreczeni 1903. II. 30–31.

²⁵ Uo. 22–23.

²⁶ Uo. 179, 216.

²⁷ *Kölcsy Ferenc Összes Munkái*. I. 1960. 1222–1223.

²⁸ Uo. 1221.

nemű szférától különálló jellege szükségszerű alapját képezi a világpolgárságnak, az egyetemesbe való bekapcsolódás lehetőségének.²⁹

Úgy gondolom, hogy *A kiovi csata* a nemzetinek és a korábbi univerzális narratívák viszonyának újragondolása irányába mutató törekvésként is felfogható. Az, ahogyan a nemzeti közösséghez, annak szinkron és diakron értelemben is specifikus kultúrájához való viszonyulás, mindenkori másságának szinkron és diakron felismerése, létrehozása és hangsúlyozása a nemzetek mint átalakult szemantikájú konstruktumok közti viszony válik problematikussá, értelmezést, választ igénylővé. Debreczeni válasza, Aranyosrákosi Székely megoldásához hasonlóan a különálló hagyományok önelvűségét teszi hangsúlyossá, ám míg az utóbbinál ezek átjárhatatlannak mutatkoznak, *A kijóvi csatában* létezik az ezek közti átjárás, belátás, megértés lehetősége.³⁰

II. Műfaj, reprezentáció, hagyományszemlélet

1825. január 30-én Vörösmarty Mihály előfizetési felszólítást fogalmaz: „Noha minden költői munka jeles lehet tulajdon nemében, s hathatóan segítheti a nyelvet csinosodásában, talán még sincs illőbb a nemzeti méltóságához, mint azon neme a költésnek, mely országos változásokat, s a haza fő embereit magasabb érzésekkel zengi. Mert azon kívül, hogy az magában is egy olly egész lehet, melyből a hajdan virágzó nemzetnek hadi, házi, s hitbéli szokásai, s szertartásai egyesítve, s a régiség olly igen kedves varázsával dicsőítve kitündökölhetnek, azon kívül mondom, egy a hadak vas pályáján századokig vérengzett nemzetnek később korában lehet elragadtatás nélkül vissza nézni elmúlt idejére, melyben nagyobb szerencsével; de egyszersmind nagyobb lélekkel, s nagyobb erővel is szállott ki a veszedelmek ellen.”³¹

Vörösmarty jelentése, azaz előfizetési felhívása arra is rámutat, hogy az eposz látszólag olyan műfajként tételeződik, amely egy fontosabb / felértékelődött rendszer keretei között működik, mint az a rendszer, amelynek az az alapjellemezője, hogy műfajai egyenértékűek, mert hiszen mindenikük „a nyelv csinosodását” segítené úgymond elő.

A nyelvfejllesztés mint célelv helyére Vörösmarty írásában egy műfajhierarchia lép, amely számomra úgy is értelmezhetővé válik, ha egy történeti konvenciórendszerbe való illeszthetőségére figyelek.

Az eposz iránti tizenkilencedik századi igény – véleményem szerint – bizonyos mértékben elválaszthatatlan a neolatin poétikai hagyomány tizenkilencedik századi továbbélésétől.

²⁹ Ehhez l. S. Varga Pál: „...az ember véges állat...” (*A kultúrantropológia irányváltása a felvilágosodás után – Herder és Kölcsey*), Fehérgyarmat 1998. (Kölcsey Társaság Füzetei 10.)

³⁰ A kérdés vizsgálható volna általában a megjelenített közösségekre, és nem csupán hitbéli elképzeléseikre koncentrálva. Például e tekintetben a becsület, s ebből fakadóan a harcostárs értékelése, elismerése jelentheti valamiféle *lingua franca* eredőjét.

³¹ *Vörösmarty Mihály Összes Munkái*. IV. (Nagyobb epikai művek I.) Szerk. Horváth Károly–Martinkó András. Bp 1963. 347.

A latin humanitás poétikájában az eposz mint a műfajok legtekintélyesebbike kerül a felosztás élére.³² E poétikai hagyományt zárta ki (vagy utólag: minősítette elhanyagolhatónak) az a mai napig érvényesülő irodalomtörténeti paradigma, mely a nemzeti irodalom fő karakterisztikumává a nyelvi-nemzeti jelleget emelte.³³ Így nemcsak a tizenkilencedik században latin nyelven alkotók elsődleges (kritikai), majd irodalomtörténeti recepciója szórványos és periférikus, hanem máig túlnyomórészt feltáratlanok a 18–19. századi magyarországi latinitás poétikai rendszere és a 19. századi magyar nyelvű irodalmi gondolkodás és alkotásmód összefüggései. Feltételezésem szerint ez a poétikai hagyomány él tovább – most már – a magyar nyelvű irodalomra vonatkoztatottan.

Nem csupán a *humanitas* poétikai rendszerének műfaji szemlélete helyezi az eposzt, mint a műfajok legtekintélyesebbikét a műfaji hierarchia élére,³⁴ hanem – ezzel összefüggésben – a tizenkilencedik század közepének és második felének poétikai is presztízstelinek, s mint ilyet, a nemzeti reprezentációra a legmegfelelőbbnek mutatják: a Kis János által fordított Blair Hugo-mű, a *Rhetorikai és aesthetikai leczkái* szerint „a hősi költemény minden műbírak által a költői munkák között legméltóságosabbnak s a kidolgozásra nézve legnehezebbnek tartatik”.³⁵ „A hősköltemény valamely nemzet életéből merített oly nagyszerű történetet beszél el, melyben az egész nemzet tetteles részvétele mellett, annak sorsára mélyen beható eredményt vivotott ki.”³⁶ Névy László kilenc kiadást megért irány-, költészet- és szónoklattana pedig „az elbeszélő költészet legművészebb faja”-nak³⁷ minősíti az eposzt; Maczke Valér *Költészettanának meghatározása* értelmében pedig „az elbeszélő költészet legművészebb s legbevégeztebb faja”.³⁸

Némely esetben a hierarchizáltság akkora mértékét mutatja a kategorizálás, hogy elvárásrendszere – grammatizáló módon – még a nyelvi szerkesztettségre és a szóhasználatra is kényszerítően ügyel: „szükséges még az is, hogy [a költő] előadásában

³² Tóth Sándor: *A latin humanitas poétikája. A studia humanitatis iskolás poétikájának elméleti kérdései a magyar irodalmi nyelvújítás korszakáig. I. Institutiones Generales artis poeticae (A költői mesterség általános törvényszerűségei)*. Szeged 1998. 205.

³³ L. például Pápay Sámuelnek az 1808-as *A magyar irodalom eszméjéről* (természetesen a *literatúra* értelmében vett) irodalomról adott meghatározását: „A Literatúra is vagy nemzeti vagy pedig idegen; ha t. i. az a nemzetnek tulajdon anyai nyelvén foly, nemzeti, más különben idegen avagy külföldi: mint p.o. Magyar Hazánkban a Deák Literatúra.” A jelenség behatóbb vizsgálatát nyújtja Tarnai Andor *A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása* című tanulmányában (ItK 1961. 637–658, különösen: 648.), illetve Margócsy István: *Az irodalomtörténeti hagyomány helyzete a XVIII. század második felében* című tanulmányában (ItK 1984. 3. sz. 291–308, különösen: 307.). A neolatin irodalom előzményeiről és 19. századi továbbéléséről I. Szőrényi László: *Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin hősepika történetéből*. Bp 1993.

³⁴ Tóth: i. m. 205.

³⁵ Blair Hugo: *Rhetorikai és aesthetikai leczkái. Némely kihagyásokkal és rövidítésekkel angolból Kis János*. II. Budán, 1838. 245.

³⁶ Torkos László: *Költészettan főgymnáziumok számára*. Pest 1865. 31–32.

³⁷ Névy László: *Az írásművek elmélete vagyis az irány-, költészet- és szónoklattan kézikönyve. Iskolai- és magánhasználatra*. 1872 (2.) 138.

³⁸ Maczke Valér: *Költészettan*. Bp 1876. 75.

oly kifejezéseket, oly szavakat használjon, s azokat úgy fuzze egybe, – a mint azt a költői tartalom életteltjes megtestesítése kívánja.”³⁹ Laký Demeter *Irály- és költészettanának* egyik passzusa pedig egyenesen típusokra lebontva írja elő a személyiség eposzbeli megformálásának módozati lehetőségeit: „Azért is lelkületrajzban ügyeljünk, hogy: a szépnem: félénk, gyöngéd, könnyelmű, megsértett hiúságáért bosszuálló; az ifju: kíváncsi, ingadozó, vakmerő vagy szemérmes; a férfi: bátor, állhatatos, lovagiasan hű s nemesen komoly; az öreg: lassú, fontolgtató, tanakodó s gyanakodó; a fejedelem: bőkezű, nyájas, kegyes, szavai- és tetteiben méltóságos; a katona: bátor, nagylelkűen elszánt, s szigorúan pontos; a szolgál: engedelmes, szerény, hű, alázatos, ügyes és békétűrő legyen.”⁴⁰

Ellenvetésként felmerülhet, hogy a citált poétikák vonatkozó elvárásrendszere és normái egyáltalán, vagy igen kevésbé érvényesülnek az irodalmi gyakorlatban. Ám mindaddig, amíg a latin humanitas iskolai poétikáiban jelenlevő normarendszernek a 19. századi poétikákban továbbörökített elvárásrendszerének és a magyar irodalmi gyakorlatnak, a századeleji és századközépi műfajelméleti gondolkodásnak az összefüggései feltáratlanok, maga az ellenérvelés is csupán hipotetikusan, a feltételeesség módusában fogalmazódhat meg.

A romantikus szubjektum- és alkotáskategóriában gondolkodó irodalomtörténetírás konvenciórendszereket (s ezen belül, példának okáért, az iskolás poétikák hagyományát) leminősítő gesztusát nyilván kevésbé találom történetinek, de ugyanakkor reflektálnom kell önnön hipotézisem korlátaira is. S hadd tegyem mindezt újólág egy Vörösmarty-mű kapcsán.

A *Hűség diadalmáról* írja egyik, Kazinczyhoz intézett levelében Zádor György, hogy: „Ez egy költői korcs, egy 4 ívnyi, dramatizált Eposz, hexameterben és jambusokban: de olly individualis szépségekkel, mellyek a sajtóra méltóvá teszik.”⁴¹ A levélrészlet nagyon jó példája az előbbi, epikai norma korlátainak: a *Hűség diadalma* ugyan korcs, de olyan kvalitásai vannak, amely révén mégis közlésre érdemesült. Az a diszkrepancia válik érzékelhetővé, amely a norma és realizációja között fennáll, és egyre erőteljesebbé válik a 19. század folyamán: gondoljunk csak azokra az alternatív narratívákra, amelyek a magyar irodalom óhajtott céljaként már nem az eposzt jelölik meg,⁴² Arany János esetére a nemzeti epikával és a *Bolond Istókkal*, vagy akár *A nagyidai cigányokkal*, vagy arra a Gyulai Pálra, aki az eposzra vonatkozó önnön kritikai és történeti normáit destruálja a *Romhányiban*.

Az eposz mint par excellence reprezentációs forma iránti közvetlen igény ugyan már a 19. század hatvanas éveire destruálnak látszik, ám fontos látni, hogy az eposz számos tulajdonsága megmarad a múltrol való kánoni beszédben, valamint a kánoni reprezentációs módozatokban.

³⁹ Torkos: i. m. 72.

⁴⁰ Laký Demeter: *Irály- és költészettan. Gymnasiumi használatra*. Pest 1868. (4.), 191–192.

⁴¹ *Kazinczy Ferenc Levelezése*. 19. k. Zádor György Kazinczynak, Világosvár, 1825. december 25.

⁴² Például Fábían Gábor, aki mégcsak nem is említi az eposzt a lehetőségek között, hanem csak a prózáról beszél: Fábían Gábor: *A prósa, s kifejlése föltételei*. Magyar Tudományos Akadémia Évkönyve, III. 1838.

Hadd időzzek el egy megjegyzés erejéig annál a Toldy Ferenc-írásnál, amely az első kanonizáló szerepű tanulmányok egyikeként jelent meg Vörösmarty „jelen-tés”-ével és eposzával egyazon évben az *Iris* című folyóiratban. Ezen írás egyik passzusa szerint Vörösmarty eposza „wie überaus und durchgehends romantisch”.⁴³

Tehát Toldy romantikusként nevez meg egy olyan eposzt (pontosabban annak egyik összetevőjét: a Délszaki Tündér-epizódot), miközben azon műfaji rend jellege, amelyben Toldy akkortájt az értéktelített nemzeti múlttal összekapcsolt epikát elhelyezi, alapvetően klasszicisztikus.

Mindez hangsúlyossá teszi nemcsak azt az a kevésbé újkeletű felismerést, hogy a nemzeti romantikák egyedi jelenségei valóban egyediek és nem vizsgálhatóak kizárólagosan valamiféle univerzális korszak- vagy irányzatdefiníció közvetlen leképeződéseként, hanem egy olyan magyar romantikát körvonalaznak, amely irányzat voltában is inkább heterogén, mint homogén jelenségeket mutat fel.

Toldy *Esztétikai levelek*jének egyik, a *Zalán futására* vonatkozó bekezdése értelmében megvan az eposzban „az a magasabb popularitás, mely a nemzeti eposznak, mint nemzeti birtoknak egyik szükséges feltétele”.⁴⁴ Nyilván, a Toldy által emlegetett közös/közösségi birtoklásnak egyik alapfeltétele a konszenzualitás arra vonatkozóan, hogy a közös múltnak, amelyet az eposz elbeszél, mit kell tartalmaznia és mit kell elhallgatnia, sőt: arra vonatkozóan is, hogy *valóban* létezik az egyéni történetek *fölött* és *előtt* (figyeljünk Toldy fogalomhasználatára: „magasabb”!) egy olyan közösségi történelem, amellyel elvileg a közösség java része (akár hallgatólagosan is) egyetért, amelyet elsajátít és amelyet továbbad. Vörösmarty maga is hangsúlyosan megfogalmazza az ilyen tudás közvetítésének fontosságát, például abban az 1832-es bírálatában, amelyet Czuczor Hunyadi János-könyvéről ír. Eszerint „[a] nemzetnek nagy iskolája öntörténetei. Jó és bal szerencséinek tudása szükséges ahhoz, hogy a hazafi szíve a hazához híven s lelkesedéssel ragaszkodjék s a múlt idők jó vagy bal lépéseiből annak javára hasznos tapasztalást gyűjtsön. Melly nép, a vele semmiképp nem rokon nemzetek szomszédságában, kilencz század óta lakja Európát, annak a mult idők történetei iránt részvétlennek, figyelmetlennek nem szabad lennie; nem volna szabad, mert csak egy kevésbé gondolkodó ember sem él eltöltött napjai emlékezete nélkül, s ezt elcserelnie vagy felejtene csak életével lehet.”⁴⁵

Az eposz ebben a diskurzusban a közösségi múlt elmondására leghivatottabb műfajnak minősül (s mint ilyen, akár a még javarészt nem magyar nyelvű történetírást pótló funkciót is betölt), s mint ilyenre, alapvető szerep hárul rá abban a folyamatban, amelyet a közösségi múlt létrehozásának nevezhetnénk.

⁴³ „Mennyire ízig-vérig romantikus”, Schedel [Toldy Ferenc]: *Historischer Ueberblick der epischen Literatur der Ungarn*. *Iris* 1825. 52–53. sz., 207–208.

⁴⁴ Toldy Ferenc: *Esztétikai levelek Vörösmarty epikus költészetéről*. 1825. 112.

⁴⁵ Vörösmarty Mihály: *Hunyadi János viselt dolgairól Czuczortól* = Vörösmarty Mihály Összes Munkái. XV. (Vegyes prózai dolgozatok 1826–1841.) Szerk. Bodolay Géza–Horváth Károly. Bp 2000. 68.

III. A regionális kulturális képzetek felértékelése; a régió mint potenciális centrum

A *kióvi csata* esetében legalább olyan fontosnak bizonyulhat felfedezettsége, utolagos diskurzusba hozása, mint maga a szöveg megírásának eredeti, és továbbra is nehezen pontosítható kontextusa. Hisz, hadd emlékeztessenek a felmutatásnak arra a gesztusára, amelyben legalább akkora szerepre tesz szert a felfedező Mikó Imre, mint a felfedezett Debreczeni: „Napokat tölték, míg a külön részeket rendezgetém; heteket, míg annak a' sok kis papírszeletnek, e' csupamozaik-daraboknak helyet keresék; sőt némelyiknek helyét, csak miután az egész műben a' technikai és értelmi összefüggés már megállítva volt, miután azt több ízben letisztáztam, akkor tudám megtalálni.

A' gyermek nem kötözgeti nagyobb szeretettel anyja' számára bokrétáját, mint én fűzőgetém koszorúba e' szép szellemvirágokat.”⁴⁶ S hogy a felfedező koprodukciós, kreatív, együttműködő, konstitutív gesztusai még hangsúlyosabbá váljanak, érdemes emlékeznünk arra is, hogy a Mikó-féle 1854-es kiadásban a költő elmaradhatatlan arcképéhez „szakasztott mása, *Kálmán* fia ült, a gróf ellenőrzése mellett”, s Debreczeni aláírását a kötetben ugyancsak fia szolgáltatta.⁴⁷

Nem a szöveg és a kiadás hitelességének a kérdését kívánom szóba hozni, sem ahistorikus módon a 19. századközépi filológiai normákat bírálni, hanem csupán a felfedezés és a felfedezett életmű viszonyának, az életmű megszerkesztésének egy speciális aspektusára figyelnek, arra, hogy a Debreczeni-életmű, mint (magánemberi tekintetben) példás viszonyulásformákat felmutató, illetőleg irodalmi és közéleti tevékenységre egyszerre kitűnő példát nyújtó, hogyan illeszkedik bele egy kultúraszervezői gesztusrendszerbe.

A Mikó–Kazinczy Gábor levelezés épp Debreczeni kapcsán elhíresült darabja, a még 1876-ban Abafi Lajos által a Figyelőben közölt,⁴⁸ poétánk Kazinczy-versével kapcsolatos levél szomszédságában íródott az az 1855. április 30-ára keltezett levél, amelyben Mikó így ír önnön tudományszervezői tevékenységéről és célkitűzéseiről: „Fájdalom, úgy van: jeleseink naponta hullnak, de tőlünk függ, hogy újak álljanak elő. A letűnt csillag helyén más támad föl, ám mert meg van írva »nem hagyandom Izraelt próféta nélkül«. [...] A széthányt egyház romjait – a szent emlékeket – összehordogatni, szobraikat pusztulattól megmenteni s ezekből új hajlékot építeni a mi tartozásunk. [...] Nem vala eddig alkalmam tudatni, miként én is egy önéhez hasonló vállalat kivitelén fáradozom: Erdély XVI–XVII. századbeli kiadatlan történetíróit, úgy más kizárólag Erdélyt illető krónikákat, naplókat, kisebb történelmi adatokat évenként megjelenendő 28–30 ívnyi kötetekben világ elébe bocsátni szándékozván. Indokaim, hogy ez által végvonaglásra jutott erdélyi irodalmunknak lendületet adjak. [...] Ha ezek állnak, akkor ön és senki nem rosszalandja, hogy gyenge erőmet nem csatlám Magyarhonban megkezdett hasonló vállalatokhoz. Am, hogy Erdélyben minden irodalmi élet megszűnjék, részemről

⁴⁶ Mikó Imre: *Előszó* = Debreczeni Márton, *A kióvi csata*. Emich Gusztáv tulajdona. Pest 1854. V.

⁴⁷ Széchy Károly: *Debreczeni Márton* = Debreczeni 1903. I. CLXX.

⁴⁸ Abafi Lajos: *Debreczeni Márton kiadatlan költeménye*. Figyelő I. (1876). 56–57.

fájdalom nélkül soha nem tekinthetem; nem avagy csak azon egy szempontért is, mivel az itteni társnépeknek aránylag erős irodalmi életök van, mit a pesti magyar irodalom itt egyensúlyban tartani nem képes. Ezt csak egy tartományi s jelesen Kolozsvárt létező egyenlő belterjű irodalom teheti.”⁴⁹

Az adminisztratív tagoltság felerősített egy olyan regionális tudatot, amelynek tételezett saját képzetkörei, irányai és bizonyos tekintetben önelvűsége is érdekesen szemlélhető például a 19. század közepének erdélyi folyóirataiban. Mikó kiadásában bizonyos értelemben Debreczeni életműve is ide illesztődik bele és reprezentál egy különleges értékű emberi-szellemi teljesítményt: részévé válva egy komoly, a nemzet kialakításának tizenkilencedik századi imaginációja folytán magát újrasszituálni kényszerülő lokalitás- és régió-konstrukciónak.⁵⁰

*

A tanulmány lezárása után került elő a kolozsvári Egyetemi Könyvtár Kézirattárában az a kéziratos kötet, amely Debreczeni Márton eddigelé kiadatlan negyven versét tartalmazza. Jelzete: Ms 1894.

A Széchy által közölt versek kéziratos kötetének⁵¹ első főlíójára írt bejegyzés értelmében a Múzeum a kéziratos kötetet Mikó Imre ajándékaként kapta 1870-ben.⁵² Ezzel szemben a kézirattári növedéknapló szerint az újabb kéziratcsomó 1912-ben került az intézmény birtokába, tehát kilenc évvel az 1903-as Debreczeni Márton-kiadás megjelenése után. Ez magyarázhatja részben, hogy már nem fordult feléje a tudományos érdeklődés, noha az eredetileg összefüggő kis kéziratkötegeket tartalmazó anyagot bekötetett kézirattáros a kötet gerincére a *Debreczeni Márton költeményei* címet íratta.

A kéziratos kötet autográf, írásképe megegyezik a Széchy által közölt szövegek kéziratának írásképeivel. A korábban közölt szövegekkel motívikai és formai egyezést mutat.

A kéziratos kötet élén az 1819-es évszám olvasható. Ezen a keltezésen túlmenően két erdélyi főúr halálára írt alkalmi vers erősítheti meg, illetőleg árnyalhatja – amint az a továbbiakban majd kiderül – a verseskötet – ha nem is darabjainak egyenkénti, de valamiféle globális – datálását.

A *G. Teleki Josef halálára* egyaránt kapcsolható az 1817. április 7-i halál napját követő gyászpompa szövegi összetevőihöz, de – ha elfogadjuk Széchy érvelését az anakreontika 1819-es jelentkezéséről Debreczeni költészetében – íródhatott 1819-ben is, amikor Trattner János Tamás kiadásában Pesten napvilágot láttak a temetési alkalmat övező szövegek.⁵³

⁴⁹ Mikó Imre Kazinczy Gáborhoz, Kolozsvár, 1855. április 30.: KmOL, Mikó–Rhédei-hagyaték, Mikó Imre levelei 137.

⁵⁰ Ennek részletesebb kifejtését l. a *Régióképzetek pragmatikája a 19. század közepének Erdélyjében* elnevezésű, a kolozsvári Sapientia Alapítvány Kutatási Programok Intézete által támogatott projektben.

⁵¹ Debreczeni 1903.

⁵² KvEgyKvt Ms 967.: „Gr. Mikó Imre aj. 1870. decz. F. L.”

⁵³ *Néhai r. sz. birodalombeli gróf méltóságos széki Teleki Jósef úr sírhalma*. Pesten, Trattner János Tamás betűivel, 1819. A marosvásárhelyi és a kolozsvári kollégium közös szövegírói teljesítmé-

A szövegtörzset másik irányban a Bánffy György halálára írott vers segíthet behatárolni. A Szász Ferenc által 1913-ban közzétett, rettegi Rettegi Sándorhoz írott levelek egyike, amely 1822. július 7-ről kelt, a patrónushoz való menetel megakadályoztatását épp Bánffy György halálával indokolja: „Mintha a' Don Quixot babonás ördöge munkálkodnék ki menetelünk ideje körül! Örökké olyankor adja elő magát egy halálos környül állás mely a' ki menetelt az én részemről akadályoztatja. Erdélynek már egynéhány tíz esztendők olta szeretett védelme, és oszlopa, a' hazafiaknak derék pártfogója, a' derék Hazafi G. Bánffy György Ur ő Exc. és az okos kormányozó benne 5^a Júlý reggel 5 órakor örökös bucsut vett az Erdélyi kormány széktől, familiájától, a' hazától, és az egész Cosmopolitisch világtól. Az el

nyeként létrejött kötet tartalma: *Néhai r. sz. bírodalombeli gróf, méltóságos széki Teleki József úr életének rövid leírása*, Hegedűs Sámuel: *Mitsoda szempontokból kell nézni a' valóságos derék embernek halálát*, Antal János: *A' nemes lelkű r. sz. bírodalombeli gróf Széki Teleki József úr [...] lerajzolva egy Halotti Beszédben, az igaz Emberbarát valóságos képe egy Halotti Beszédben levéve [...] Széki Teleki József úr [...] Ő Nagyságáról Szilágyi Ferenc [...] által, A lelki nagyságnak legszebb vonása az emberség. Egy érzés a' közönséges Szeretnek karjai közt ideje előtt meg holt R. Sz. Bírodalombeli Gróf Széki Józsefnek sirja felett Hegedűs Sámuel által, N. G. Teleki József úr kpe hűséges sugárai. Aldott emlékeztetének szenteltettek méhyenmeg-szomorodott Testvére 's Igaz Barátja G. Teleki László által, Deák Epithaphium, Magyar Epithaphium, Versbeli Epithaphium, Hogy kell nézni a' Gróf Teleki József halálát?*, Egy gyász ró'sa mellett a' Nagy Férjfi Római Sz. Bírodalombeli Néhai boldog emlékeztető idősb Gróf széki Teleki József úr hűlt tetemeire tiszteletből le tett és emlék oszlopul szentel Füzesi József, Teleki Ádám: *A' boldog emlékeztető Néhai Idősb Gróf Széki Teleki József úr halálára. Irta G. Teleki Ádám, 1817., Néhai idősb Gróf Széki Teleki József árnyékához Régi Barátja G. M. Gy., Gr. Teleki Ferenc Gróf Széki Teleki József úr halálára. Oda [...] ajánlotta F. G., Professor Haliczky Andr. Úr Német Odájából fordította Sz. J., Szilágyi József: A nemes szívű s halhatatlan emlékeztető Gróf széki Teleki József halálára, Egy érző Józsefnek kiömlése. Kolo'svárt Április 8-kán 1817-ben, Néhai Teleki József sír kövére. Irta sírva egy polgár. P. C.*

A Füzesi József által írott versek: *A' Hír*, (Távolról) *Szemlélődés*, *A' Virtus Pere*, *A' Bölts érdeme*, *Békéltető Igasság*, (Közelről) *Ének*, *Pauza*, *Vég Szó*. A távolságra utaló zárójeles jelzések énekelte szövegekre és ezek proxemikájára utalhatnak a temetési vagy megemlékezési szertartáson.

A temetési pompa és az ezt övező szövegek minősége és mennyisége, illetve az ehhez kapcsolódó kollégiumi poétikai kultúra nem meglepő a korabeli Erdélyben. Noha a református zsinatok több ízben próbálták visszaszorítani a nem lelkészek által elmondott szövegeket a temetési szertartásban, a főurak és patrónusok esete még a hivatalos szabályozásokban is kivételként látszik megjelenni (például: „A nemzeti uraknak és fő embereknek pedig, holtok után, ha ugyan egyyéb nem lehet benne, koporsóba betételéskor prédikáljanak, amellyel elégedjenek meg, míg a temetésnek ideje elérkezik, amikor osztán mind az háznál a testének felvétele előtt s mind az sír felett prédikáljanak, de több helyen és többször ne, *hanem ha zálogos urak teste felett*. A ritmizálás pedig teljességgel letétessék, *hanem ha azt is valami nagy embernek és nagyságos úrnak teste felett engednék meg*, hasonlóképpen az orálás is főképpen deákul tolláltassék, *hanem ha valami nagy solemnitásban* sok deák embereknek jelenlétekben *engedtetnék meg*.” Bod Péter: *Erdélyi református zsinatok végzései 1606–1762*. Szerk. Buzogány Dezső–Sipos Gábor. Kolozsvár 1999. 46. [kiemelések tőlem – T. Sz. L.]). A szónoklás és verses búcsúztatás szokásáról, szabályozási kísérleteiről és a gyászkönyvről mint az erdélyi halotti pompához kapcsolódó szövegek gyűjteményéről l. Egyed Emese: *A gyászkönyv mint az élettrajz kiélesztése*. Erdélyi Múzeum 2002. 3–4. sz. 84–98.

temetése 8-a July lesz, – lelkiért való mise 9-a v. 10-a bizonyoson még nem tudhatom. Csak ugyan azon kívül is, hogy mint musikus a' halotti tisztelet homagiumát meg tehetem a' haza egy ilyen érdemes, de már el hunyt feje iránt egy ilyen temetést nem minden esztendőbe lehet látni, s ha szinte meg sem is tiltotta volna a R. Professor a' ki menetelt azoknak, a' kiket benn ért a' G. halála, a' láthatás vágyódása megérdemlené a' benn maradást.”⁵⁴

A Szilágyi Ferenc által írott és nyomtatásban is szétosztott gyászének címbéli keltezése értelmében a református kollégisták, és föltehetőleg köztük Debreczeni is július 8-án búcsúztak jótévőjüktől⁵⁵, noha a nyomtatott szöveget tartalmazó kolligátum eligazító lajstromának kéziratos bejegyzése értelmében – föltehetőleg a halotti tisztességtételre vonatkoztatva – július 10-et említ a bejegyző. Debreczeni versének megírását viszonylag szűk időspektrumba lehet elhelyezni, noha ez utóbbi pontos behatárolása függ egyrészt attól, hogy a különféle felekezetek halotti tisztességtétele több, eltérő időpontban zajlott⁵⁶, másrészt meg maguk a reformátusok is, úgy tűnik, hogy több alkalmat szenteltek jeles halottuk emlékének.⁵⁷ Egy dolog biztosnak tűnik: a kéziratos kötet versei nem kizárólagosan 1819-ben íródtak vagy másolódtak, mint azt a kötetnyitó bejegyzés sugallná. Először elgondolkodtató lehet a Széchy által publikált verseskötet esete is, amely ugyancsak az 1819-es dátumot viseli az élén, de rendszerezettsége és a Széchy-féle kiadásban nem jelzett kötet végi lajstrom egyaránt legalább annyira a letisztázás és rendezés, mint a megírás idő-

⁵⁴ Debreczeni Márton Rettegi Sándorhoz, Kolozsvár, 1822. július 7. Szász Ferenc: *Debreczeni Márton ifjúkori levelei*. Erdélyi Múzeum 1913. 255–256.

⁵⁵ Az Erdély' keserve és a' nagy gróf Bánffy György' temetésén Gyász Énekekben Kolo'svárt, Julius 8-kán 1822. Nyomtatott a' Ref. Kollégium' betűível, a Román Tudományos Akadémia Kolozsvári Könyvtára U 50 696–50 727 jelezetű kolligátumának 24. darabja a korpusz élén található bejegyzés értelmében. Ugyanez a megjegyzés Szilágyi Ferencnek tulajdonítja az alkalomkor énekelt verset: „Ifjú Szilágyi Ferenc Kolozsv. Ref. Professor által közölt Hála Könyvei a Ref. Kollégium Ifjusága részről a Gubernator G. Bánffy György halálára 1822 7^{br} 10^r.”

⁵⁶ Az alkalmakra nyomtatott szövegek tanúsága szerint: *Nagy méltóságú Losontzi liber báró Gróf Bánffy György erdély Nagy fejedelemségének főkormányzója megszűnt halandó lenni Julius ötödik napján MDCCCXXII kinek halhatatlan derékségéről pompáson gyászos sirhalmánál a' Kolo'svári Fő Templomban az Élők' Épülésére tanúságokat mondott ugyan az' hónap 9-kén Szabó János Kolo'smonostori Apátur, Királyi Tanácsos és Károly Fejérvári Kánonok. Kolo'sváron. Nyomtatott a' Ref. Koll. betűível, 1824 [!]; Trauer-Rede den Gelegenheit der Todten-Fener unseres allverehrten Königlichen Landes-Gouverneurs des hochgebornen herrn Grafen Georg Bánffy [...] in der Klausenburger Evangelischen Kirche A. C. gehalten am 21 July 1822. Gedruckt mit R. Lyceal Schriften.*

⁵⁷ Szilágyi Ferenc nyomtatásban is megjelent beszéde ugyanazon év szeptember 15-én hangzott el: *A nagyság mértéke levéve Losontzi B. gróf Bánffy György úr [...] ő excellenciájáról, és elő-adva egy halotti beszédben, melyet a' M. Losontzi L. B. Bánffy Familia, mint önnön kebeléből e' Hazának adott második Kormányzónak utolsó tiszteletére tartott. Kolo'sváron a' Reformatusok' nagyobbik templomában Szilágyi Ferenc a' Kolo'svári Reform. Kollégiumban a' Theologiai Tudománvok' Professora által, Septembernek 15^{dik} Napján 1822, Kolo'sváron. Nyomtatott a' Reform. Koll. Betűível 1822^{ben}.*

pontjaként valószínűsítik 1819-et.⁵⁸ Ide illeszthető azon visszaemlékezések némelyike is, amelyek Mikó életrajzához voltak hivatva anyagot szolgáltatni, és amelyek Debreczenit mint a kollégiumi időszak alatt folyamatosan alkotó poétát mutatják meg: „Mert neki nem-csak szakmájában méjj [!] tudománya, de általában sok oldalu esmérete, kifogyhatatlan humora, s valóságos költői talentuma volt. Már gyermek, majd ifjú korában kitűnő jeleit adta ezen hivatásának ’s igen sok apróbb és nagyobb, kedélyes és komoly verseket írt. Kár hogy túlvitt szerénysége ezeket elvonta a’ világtól – legalább én az *Áglájában* megjelent *Hajóján* kívül, több nyomtatott versére nem emlékszem.” – írta Herepei Károly Mikó felkérésére 1853-ban⁵⁹. Éltető Péter pontosabban látszik emlékezni költőnk poétai gyakorlatára is, sőt egyes szövegek pragmatikájának alkalmi jellegét is fölfedi: „[...] már másod éves diák korában a jelesebb diákok barátságukba fogadták, mert apróbb kis költeményei mindenkitől közkedvességgel fogadtattak. [...] Mint diák már sok apróbb költeményei forgottak kézen; melyeket nem tudom megtartogatott-é? Nevezetesen a *Hajóját*, melyet kir. Tanácsos méltóságos Katona Zsigmond úrnak ajánlott; az *Esti alkonyát* melyet nekem küldött ’s töllem Pesten Karacs Theréz k. a. elkérvén soha többé vissza nem kaphattam.”⁶⁰ Ezek az érvek együttesen mutatnak számomra egy olyan modell fele, amely Debreczeni kollégiumi éveinek időszakában folyamatos versírói praxist feltételez.⁶¹

Visszatérve azonban jelenlegi szövegkorpuszunkra: az *Andalgás* című szöveg után a „vége” autográf bejegyzés áll. A Széchy által publikált versek kéziratos kötetete két helyütt tartalmaz ilyen bejegyzést: egyrészt a legutolsó vers után, másrészt meg a verseket követő lajstrom után. Eszerint a *vége* megjegyzés valószínűsíthetően egy teljes szövegegység végét jelentheti Debreczeni versírói gyakorlatában (és nem az egyes versek végét, mint példának okáért Csokonainál⁶²): ily módon azt feltételezem, hogy a szövegeknek egy első, ideiglenes (talán épp a Széchy által közölt versekkel egy időben letisztázott) 1819-es lezárása után, mind az 1822-re datálható *Néhai G. Bánffy György porai felett* előtt, mind utána, a Selmeceire való távozásig, folyamatosan a kéziratos verseskötetbe tisztázta le költeményeit. Eszerint *Az*

⁵⁸ A kézirat külalakja, írásképe és rendszerezettsége egyaránt arra mutat, hogy nem az eredeti versgyakorlatos, sem pedig tisztázati lüzetekről nincsen szó esetükben, hanem valamiféle kiválasztott, koncepciózusan elrendezett és lezárt korpusz esete állhat fenn.

⁵⁹ Herepei Károly levele Mikó Imréhez, Vizakna, 1853. december 30. *Adalékok Debreczeni Márton életrajzához* című kéziratkolligátum, KvEgyKvt Ms 2803.

⁶⁰ Éltető Péter levele Mikó Imréhez, Zilah, 1853. őszelő 22. Uo.

⁶¹ Túlságosan merész állítás volna, ezen túlmenően, Debreczeni későbbi éveiben is költői gyakorlatot feltételezni: a már két ízben hivatkozott *Adalékok Debreczeni Márton életrajzához* elnevezésű kolligátumban fellelhető *Sz. István nevű Eposznak lehetséges foglalatátja*, illetve *A derék Honvéd* című fordítás több variánsa nem elégséges ehhez a feltételezéshez. A kollégiumi időszak alatti folyamatos versírói praxis érvét a poézisoktatásnak a kollégiumban használt korabeli tanterve alapján lehetne elmélyíteni.

⁶² Például az *Egy kies kert le írása*, *Szüntelen közel van a’ halál*, *Az Estvének le írása*, *Egy Város le írása*, *A Békesség [I.]*, *A Poëta csak gyönyörködni szeret nem kíván ő semmit egyebet* című propositiók esetében. Vö. *Csokonai Vitéz Mihály Összes Munkái. I. Költemények 1785–1790*. Szerk. bev. és jegyz. Szilágyi Ferenc. Bp 1975. 353, 358, 361, 383, 390, 409.

éjj, *A' Szerencse*, a *Csalfa vidulás*, *Az Esti Szélhez*, a *Dámon és Kloé (Románka)*, a *Sappho Phaonhoz*, az *Őszi alkony* és a *Kalipszóhoz* címet viselő szövegek 1819 és 1822 közé, a Bánffy halálára írt verset követők pedig 1822-re és 1823-ra datálhatók. Úgy vélem, hogy a kéziratos kötetet a *Sappho Phaonhoz* és az *Őszi alkony* között tagoló „II. könyv” jelzés nem egy kezdettől létező kötettervre vonatkozik, hisz a Széchy által publikált versek kéziratóban mind a három egységet („könyvet”) egyértelműen és következetesen elkülöníti egymástól; a második egység kéziratbeli autográf jelzése nem szól a kéziratos kötet hosszabb távú elkészítésének feltételezése ellen.

Néhány apró, az esetleges korrespondenciákra vonatkozó megjegyzést tennék az új Debreczeni-szövegkorpusz kapcsán. Látványosan szemlélhető az, ahogyan Debreczeni szövegei a korabeli iskolai poétikai kultúrából indulnak ki, de némelyikük számos inventív megoldása révén kiválik a megszokott iskolai versgyakorlatok eredményei közül. Hadd hozzak itt példaként két szöveget: *A' Zivatar*, illetőleg *Az Éjj* című versek nem szokványos *pictura*-szövegek. A korabeli iskolai propositio-írás gyakori feladványa a természeti jelenségek leírása és ezen belül – az *Aeneis* első énekének viharjelenete nyomán (hisz Vergilius *Aeneise*, *Georgicája* és Ovidius *Liber Tristiuma* mellett az egyik elmaradhatatlan szöveg a latinban már jártas diákok számára a korabeli kollégiumokban) – a (tengeri) zivatar versbeli megjelenítése. Az évszakok és napszakok leírása sem kevésbé gyakori a versgyakorlatok elkészítésében. Debreczeni azonban mindkét esetben eltér a típus normatív szabályaitól és a versmenetet az érzékenység szerelmi lírájának toposzaiba fordítja át.

A korpusznak vannak olyan szövegei, amelyeknek ha nem is egyértelműen, de jól szemrevételezhetően visszakereshetőek egyes érintkezési pontjai. A *Dámon és Kloé* címet viselő szöveg – amelynek *románka* alcíme szemléletesen érzékelteti a modern értelemben vett, épp kialakulóban levő új műnemi és műfaji rendszer dinamikáját, esetünkben nyilvánvalóan inkább a *románosságra* mint értékminőségre és kevésbé műfajra utalva – erőteljesen kapcsolódik a Gessner által népszerűvé tett antikizáló szerelmi idillekhez, amelynek egyik ismert és magyar vonatkozásban is – Csokonai és Szentjóni Szabó Dafnis- és Chloé-verseitől kezdve egészen Nagy János Nyájás Műsájának *Fillis és Kloé*jáig – megírt és újraköltött története a Daphnis és Chloe-narratívum volt.

Az új Debreczeni-szövegek történeti poétikai vizsgálata számos irányba folytatható tovább – az általa is felidézett Csokonaitól egészen a Gessner fordításai kapcsán Debreczeninél konkrét korrespondenciákkal is szóba hozható Kazinczyig vagy a *mesterkedők* költészetéig –, de nem elhanyagolható egy olyan jövőbeli vizsgálat sem, amely épp Debreczeni immár teljesebb literátori oeuvre-jéből kiindulva és a kolozsvári iskolakultúra alkalmi szövegtermését felkutató próbálva meg kirajzolni a korabeli (kolozsvári) iskolakultúra eddigelé elhanyagolt pragmatikáját.⁶³

⁶³ Korábbi, a kolozsvárit mellőző értelmezés: Bajkó Mátyás: *Kollégiumi iskolakultúránk a felvilágosodás idején és a reformkorban*. Bp 1976.